

Naisfiloloogi naeruväärsus ja ebamugavus hilisnõukogude Eesti kultuuris

JOHANNA ROSS

Siinse artikli fookuses on naisfiloloogi kuju hilisnõukogude (1970.–1980. aastate) Eesti kultuuris. Seda vaatlema ajendasid mind vastava perioodi ilukirjandusteosed, kus korduva motiivina esines naisfiloloog kui naeruväärne figuur, saamatu ja õnnetu nii töö- kui ka pereelus. Keerdküsimuse tüüpi rahvalik nali ütleb: „Mis vahet on mees- ja naisfiloloogil?” – „Meesfiloloog ei ole mees, aga naisfiloloog ei ole filoloog.” Siin kajastub irooniline suhtumine mõlemast soost filoloogidesse, mind aga huvitab esmajoones naisfiloloogi kuvand, kes, nagu allpool näitan, osutus puudulikuks **nii** filoloogi **kui ka** naisena. Siiski tuleb seda pilti käsitleda komplementaarselt pildiga meesfiloloogist.

Seesugust kuvandit võib nimetada kultuuriliseks representatsiooniks (vt Hall jt 2018: 12), kultuuriliseks kujutelmaks (vt Annus 2016: 146) või veel kuidagi teisiti. Argisemalt öeldes võiks tegu olla lihtsalt **levinud arusaamadega** millestki, nimetatud terminitega tahetakse aga juhtida tähelepanu, et need arusaamad ei ole juhuslikud, vaid kultuuriliselt põhjustatud, „paksud” ja „tihedad”, kõiksugu niite pidi kinni ümbritsevates diskursustes. Neid „kujundavad muuhulgas ka ühiskondlikud tõerežiimid” (Annus 2016: 146). Mind huvitabki, missugusena paistis ja missuguseid ühiskondlikke tõdesid edastas naisfiloloogi kuju.

Peale kuvandiuuringute paigutub teema naisajaloo, täpsemalt naisharitlaste käekäigu uurimise konteksti. Eestis on seni huvi äratanud naiste pääsemine kõrghariduse juurde (nt Vita academica, vita feminea 1999), uuritud on XIX sajandi ja XX sajandi alguse naisharitlaste isikulugusid. Lähemat ajalugu, nõukogude perioodi ei ole selle nurga alt veel palju käsitletud, kuid võib aimata, et huvi on tekkimas. Näiteks osutab Eva Piirimäe ajaloolase Ea Janseni mälestusteost arvustades, et põnev on jälgida, kuidas Jansenist tehti näidisnaisteadlane, mis samal ajal võimaldas tal vabamalt valida uurimissuundi (Piirimäe 2022: 970). Venemaal on Rozalia Tšerepanova (2013) teinud eluloointervjuusid Lõuna-Uurali nõukogude naisintelligentidega, kuid teda huvitab esmajoones seestvaade intelligenti kui ühiskonnakihi olmesse ja eraellu, mitte niivõrd intelligentide stereotüpiseerimine. 1984. aastal on Tartu ülikoolis kaitstud diplomitöö „humanitaarse naisintelligentsi” kujutamisesest kaasaegses ilukirjanduses (Küngas 1984), mis tegeleb peamiselt karakterikujutuse ja teoste aja- viitelise loomuse kriitikaga ning kus paratamatult puudub ajalooline perspektiiv.

Artiklis iseloomustan esmalt filoloogia kui distsipliini mainet ning selle soolisi aspekte, tuginedes muu hulgas vestlustele naisfiloloogidega (tekstis on informandid tähistatud koodidega I1–I7, lähemalt vt intervjuude kohta peatükist „Elu naisfiloloogina”). Seejärel vaatlen naisfiloloogide kujutisi 1970.–1980. aastate eesti proosas. Usun, et neid võib pidada teatud ühiskondlike arusaamade tõmmiseks, kuigi

niisuguse analüüsi juures tuleb olla tundlik žanri eripärade suhtes. Käsitluse alla tulevad Aimée Beekmani, Mats Traadi, Aino Perviku, Oskar Kruusi, Ene Mihkelsoni, Ann Musta jt teosed. Eraldi analüüsin kirjanduslike naisfiloloogide seksuaalse külmuse motiivi. Viimaks kirjeldan isikuintervjuude põhjal naisfiloloogiks olemise kogemust hilisnõukogude perioodil ja kõrvutan seda ilukirjandusest saadud pildiga.

Filoloogia prestiiž ja naiste ülekaal

Nõukogude kultuuris oli *filoloogia* selge ja rikka tähendusväljaga mõiste, mis viitas, arvatavasti esmajoonene vene, aga suuremas plaanis ka saksa kultuuriruumi eeskujul, „sügavalt juurdunud akadeemilisele traditsioonile” (Tamm 2016: 714). Kitsamalt *eesti filoloogia* tähistas eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule uurimist ning seda mõistet kandis eeldus, et need kolm kuuluvad olemuslikult kokku. Eesti filoloogia eriala koos selle õppurite, „eesti fillidega”, oli Tartu ülikoolis kindlal positsioonil. (Sang 2016: 577) Selle positsiooni juurde käis ka väärstav arusaam filoloogist kui laia profiiliga humanitaarsest mõtlejast. Küsimusele „Mida sõna *filoloog* teie jaoks tähendab?” vastasid minu informandid enamasti n-ö etümoloogiliselt, mainides keelearmastust (I2), keelega tegelemist (I7), „keelehuvi, keeleoskuse rakendamist võimalikult erinevates valdkondades” (I3). Sinna juurde rõhutati aga ka abstraktse mõtleja lisatähendust just kõnealusel ajaperioodil:

Praegu ta tähendab mulle väga ajastusõna, ütleme XIX ja XX sajandi sõna, aga tol ajal ta tähendas vist humanitaarintellektuaali. (I6)

Kindlasti see filoloogi tähendus on tegelikult palju laiem. [---] No võib-olla mingi filosoofilisem mõde või kuidagi mõtiskleda filoloogia teemadel või kirjutada nendel teemadel. (I1)

Ma ei tea, kuidas see tänapäeval on, aga minu jaoks filoloog tähendab ikkagi humanitaari. Inimest, kes pöörab vähem tähelepanu maailma materiaalsele küljele ja hõljub ma-ei-tea-kus. (I5)

Üheselt on filoloogi(a) prestiiži keeruline määratleda, kuna sama mündi teine külg on eluvõõrus ja saamatus. I5, kes kirjeldas filoloogi kui vähematerialistlikku inimest, täpsustas naerdes: „No ullike”; I2 tõi välja suhtumise „mis see filoloog ka teab”; I3 kirjeldas mõiste üht võimalikku tähendusvälja minevikuliselt, aga samuti pigem pisendavalt: „Selline sinisuklik interpretatsioon, kes kohvikus istub ja kirjandusest ja luulest räägib” (vt ka allpool). Sarnases suunas osutab TRÜ ajalehes ilmunud arvamusküsimus, kus spordiorganisatsioon kurdab (nais)filoloogide vähese sportlikkuse üle: „Kas põhjus on selles, et naisfiloloog peab end liiga peeneks ja hingeliselt harituks ning tema jaoks ei eksisteeri välist „robustset” maailma? Loomulikult on ka filoloogide hulgas mitmeid aktiivse ellusuhtumisega, elurõõmsaid ja teotahtelisi inimesi, kuid siiski ainult väike osa. Kahjuks!” (Jahilo 1983)

Peep Jahilo vastandab arvamusloos vähesportlikke ja verevaeseid filolooge reibastele loodusteadlastele; taustal heiestub laiem humanitaar- ja reaaltadlaste vastandus, mis XX sajandi teisel poolel oli aktuaalne poleemikateema mõlemal pool raudset eesriiet. Kui Läänes räägiti nn kahest kultuurist, siis Nõukogude Liidus tähistas seda koodfraas „füüsikud-lüürikud” (Ignatova 2015). Füüsikute ja lüürikute vastanduses saavad elukaugema rolli lüürikud ehk filoloogid, aga tuleb rõhutada, et nõukogude variatsioonis käis huvi reaaltaduste ja kultuuri vastu sageli käsikäes ega saa öelda, nagu oleks filoloogia selle sõja suurelt kaotanud (vt algse ajakirjandusliku poleemika referaati Constanzo 2006). Informant I2 meenutas, kuidas tema ülikooliaegne füüsikust kavalier oli ajakirjaga Looming palju paremini kursis kui tema ise, kes ta kohustuslike lugemisnimekirjade tõttu kuidagi kultuuriajakirjandust läbi töötada ei jõudnud. I1 iseloomustas oma keemiateadlasest ema kui „tehnilise intelligentsi” hulka kuulujat ja rääkis, kuidas ema uurimisinstituudis kolleegidega Gustav Naani arvamuskirjandeid arutas. Nii oli humanitaarne-kultuuriline arutelu prestiižne ka reaalaralade esindajate seas.

Ilmselt mängib siin rolli kultuuri- ja kirjandusajakirjade võimendatud tähtsus Nõukogude Liidus: kuna sisuline poliitiline diskussioon oli avalikus sfääris võimatu, koondus suur osa niisugustest aruteludest metafooridega looritatud kujul kultuuriajakirjandusse (Zdravomyslova, Temkina 2012). See võis kaasnähuna anda ebaproportsionaalselt võimsa hääle filoloogidele kui professionaalsetele tekstide ja kirjakultuuriga tegelejatele. Nn kuldseid kuuekümnendaid peetakse kuldajaks ka eesti kirjanduses, eriti luules, ja filoloogiharidusega on mitu toonast kõige olulisemat kirjanikku: Jaan Kaplinski (1941–2021), Paul-Eerik Rummo (sünd 1942) ja Mati Unt (1944–2005). Neid kõiki on peetud mõjukateks ajastu kujundajateks, sulaaja hääleteks Eestis, ning nad on tegutsenud ka kirjandusest laiemal ühiskondlikul väljal – oluliste arvajatena sellesamas kultuuriajakirjanduse sfääris. Kui küsisin ülikooliaegse kultuurielja ja kultuuriürituste kohta, mainis kolm informanti Kaplinskiga kohtumise õhtuid, kusjuures võidi täpsustada, et õhtute teemaks oli pigem loodus kui kirjandus.¹ Veidi hilisemat põlvkonda ja juba teistsugust, iroonilist vaimsust esindavad filoloogikirjanike hulgas Joel Sang (sünd 1950) ja Mihkel Mutt (sünd 1953). Kõik nimetatud ongi lõpetanud just eesti filoloogia eriala, v.a Kaplinski, kes õppis prantsuse filoloogiat ja lisaks eriprogrammi järgi struktuural- ja rakenduslingvistikat.

Omaette huvitav on prestiiži jagunemine eriala sees. Vaadeldud perioodi suuromas osas jagunes eesti filoloogia viieks eriharuks spetsialiseerumisega kolmandal kursusel: eesti keel, eesti kirjandus, rahvaluule, fennougristik ja ajakirjandus.² Eriti prestiižsena nimetasid informandid üldiselt ajakirjandust ja fennougristikat, seevastu toodi korduvalt välja rahvaluuleteaduse toonast viletsat mainet. Keele- ja kirjandusteadus paistavad jäävat kuhugi vahepeale, neid iseloomustati ilmselt isiklike eelistuste järgi kord nii, kord teisiti. Ajakirjanduse kõrge mainega koos täpsustas I4 eraldi soolist aspekti: „Sinna tüdrukuid võeti vähe ja siis sa pidid olema avaldanud

¹ Epp Annus märgib oma siinse teemanumbri artiklis, et „eesti hilisnõukogude aja kultuuri-ruumis on tähelepanuväärne looduskeskkonna ja kultuuriruumi põimitus” (Annus 2023: 190), ja vaatleb ühe olulise näitejuhtumina Kaplinski.

² 1976. aastal sai viimane omaette osakonna, 1979. aastal kateedri.

või ma-ei-tea-mida teinud.” Kirjanduse harus oli olukord vastupidine: „Kirjandus oli kõige massilisem, minu meelest sinna mindi kõige rohkem. Ja seal oli tüdrukuid ka hästi palju. [...] Tüdrukute parv oli ikka seal kirjanduses.” (I1)

Naiste ülekaal filoloogiatudengite või üleüldse tudengite hulgas ei iseloomusta kaugeltki ainult hilisnõukogude aega. Kui naised lubati Euroopa mõistes suhteliselt hilja, 1905. aastast vabakuulajatena ja 1915. aastast täieõiguslike tudengitena Tartu ülikooli, hakkas nende osakaal üliõpilaste hulgas jõudsalt kasvama (vt lähemalt Tamul 1999). See peegeldub ka toonases ühiskondlikus arutelus ja naissoost tudengite kohta käivates stereotüüpides (vt Tamar 2013: 15–17), millest mõni haakub selgelt naisfiloloogi kuvandiga. Uurides naiskorporandi kuvandit ajakirjanduses aastatel 1920–1940, kirjeldab Jaanika Tamar (2013: 25–30) arvukaid karikatuure, kus naistudengeid näidatakse ühest küljest kui eluvõõraid ja puiseid vanapiigasid, teisest küljest kui olengutele orienteeritud lehtsabasisid ja õppetööl käimise asemel kohvikus filosofoerijaid. Just viimasele viitas I3, kes andis filoloogi mõistele ühe võimaliku määratluse sinisukluse kaudu, ühtlasi rõhutades, et see on ajalooline seos, mida ta oma nooruses enam ei tajunud. Esimesena hakatigi naisi immatrikuleerima meditsiini- ja ajaloo-keeleteaduskonda, et rahuldada vajadust arstide ja õpetajate järele (Tamul 1999: 114). Naisharitleaste stereotüübid lähevad tagasi veel varasemasse aega, näiteks on neid uuritud koduõpetajate kujutamise kaudu. XVIII–XIX sajandi vene kirjandusest on leitud naeruväärseid keeleõpetajannasid, keskealisi vanatüdrukuid, kes unistavad kättesaamatust armastusest (Lentz 2008: 146). Nii ei ole (hilis)nõukogude kujutelm naisfiloloogist ajalooliselt isoleeritud kurioosum, vaid kahtlemata on sellel nii eel- kui ka järellugu.

Ometi on nõukogudeaegsel kujutelmal oma spetsiifika. Just sajandi teisel poolel muutus naistudengite osakaal meeste omast suuremaks (Tamar 2015: 3) ning 1970. aastatel oli jaotus püsivalt ligikaudu 2/3 naiste kasuks (vt Liim 1982: 206; täpsemalt Tuubel 1981: 55–56). Filoloogias oli sooline proportsioonierinevus veelgi suurem, nagu näha tabelist 1.

Tabel 1. TRÜ eesti keele ja kirjanduse osakonna statsionaarsete lõpetajate sooline koosseis.³

Aasta	Naisi	Mehi
1972	24	5
1973	18	7
1974	27	11
1975	21	1
1976	24	9
1977	29	8
1978	29	6
1979	22	5
1980	34	2

Olaf Mertelsmann (2006) pakub stalinismiaegse naisüliõpilaste suure osakaalu põhjustena välja kõigepealt juba nõukogude-eelse haridust väärtustava suhtumise,

³ Arvud on saadud TRÜ ajalehest, andmeid 1971. aasta kohta ei õnnestunud leida.

edasi aga selle, et nõukogude perioodil muutus hariduse omandamine vähem kulukaks ning tasus end eriti ära naiste jaoks, kellel kõrgharidus võimaldas veidigi tasandada soost tulenevat palgaerinevust. Eraldi toob ta välja: „Studium tasus end meeste puhul küll ära, kuid mitte jätkuvalt feminiseeruvatel aladel, nagu filoloogia või meditsiin” (Mertelsmann 2006: 32). Ka Tartu ülikooli 1982. aasta ülevaateteoses loetletakse filoloogiat „traditsiooniliselt naiste erialade” hulgas,⁴ ühtlasi antakse olukorrale hinnang: „Naisüliõpilaste sellist osakaalu üliõpilaskonnas tuleb pidada liialt suureks. Kõrgharidusega mehi vajatakse koolides, raviasutustes, tööstusettevõtetes, riigiparaadis ja mujal märksa rohkemal määral, kui ülikool on andnud ja annab.” (Liim 1982: 206) Diplomitöö üliõpilaskonna koosseisu teemal nimetab eriti suurt meeste „põuda” õpetajate ja arstide hulgas (Tuubel 1981: 56, originaali jutumärgid). Sama suhtumist peegeldab 1967. aasta nupuke ülikooli ajalehes, mis kutsub üles filoloogiateaduskonda astuma ja kus leidub kelmikalt sulgudesse peidetud märkus: „Poolsosinal lisame, et ootame just noormehi, neid on meil praegu vähevõitu!” (Pee-gel 1967)

Niisiis on kõne all olukord, kus filoloogia iseenesest on hinnatud distsipliin, kuid naissoost filoloogiatudengeid on justkui liiga palju ja nemad on seetõttu väheväärtuslikud. See väheväärtuslikkus kajastub ka ajastu ilukirjandusteostes, mida vaatlen järgmises peatükis.

Eba, Aita, Anna ja teised – naisfiloloogid hilisnõukogude eesti kirjanduses

Siinses peatükis käsitlen naisfiloloogide kujutamist mõnes 1970.–1980. aastate proosateoses, kus tegelaste amet näib tähenduslik. Mõnda neist mainisid ka informandid kui raamatuid, mida loeti ja millest räägiti. Naisfiloloogid moodustavad mitte ehk arvuliselt valdava, ent siiski märgatava osa nn olmekirjanduse korpuse peategelastest. Omaette alamtüüp on väikeasula keeleõpetaja, kes ei pruugi küll olla eesti filoloog: Mats Traadi „Ingeri” (1974) eponüümne peategelane õpetab inglise, Aimée Beekmani „Valikuvõimaluse” (1978) Regina saksa keelt.⁵ Nende ametit ei tematiseerita rohkem kui õpetajate toa kitsapiirilise ja ahistava seltskonna kirjel-damiseks, keskmes on pigem väikesesse kohta kolinud noore vallalise naise mehe-otsingud. Selle igihalja teemaga on paljuski seotud ka nende teoste tekitatud polee-mika: Traadi „Ingeris” tunti ära prototüüpe Kärblast, kus oli õpetajana töötanud kirjaniku abikaasa Victoria Traat; „Valikuvõimalus” äratas tähelepanu oma julge mudelsituatsiooniga, kus sõlmitakse fiktiivabieliu külajoodikuga (vt lähemalt Ross 2010: 24–28).

⁴ Sinna kuuluvad veel defektoloogia, farmaatsia, pediaatria ja stomatoloogia – jätkuvalt annab tunda, et esimesena avanesid naistele filoloogia- ja meditsiinierialade uksed.

⁵ Õigupoolest just võõrfiloloogias oli naistudengite osakaal veelgi suurem kui eesti filoloogias: 1970. aastatel kõikus see eesti keele ja kirjanduse erialal 73,1% ja 83,9% vahel, inglise keele ja kirjanduse erialal aga 88,4% ja 92,5% ning saksa keele ja kirjanduse erialal 87,9% ja 100% vahel (vt Tuubel 1981: 57).

Noor naisõpetaja kui meheotsinguromaan peategelane on taas varasemastki tuntud. Eesti kirjanduses esindab seda nt Helene Ranna „Keha ja vaim”, 1930. aasta Looduse romaanivõistluse võidutöö, kus Saaremaale tööle läinud õpetajanna abiellub kohaliku talupoisiga ning veedab ülejäänud elu oma valikut vaagides. Naabermaa Soome kirjandusest saavutas suure populaarsuse Hilja Valtoneni esikromaan „Nuoren opettajattaren varaventiili” (1926), mida on ka eesti keeles korduvalt välja antud („Noore naisõpetaja abiventil”, 1930, kordustrukid 1939 ja 1993). Nii 1920.–1930. kui ka 1970.–1980. aastatel käsitletakse naisõpetaja kuju kaudu ühiskondlikke muutusi naise rollis. Teatav vahe on selles, et XX sajandi esimese poole kontekstis oli naisõpetaja üsna õhukese haritlaskihi esindaja, sajandi teisel poolel mõjub ta (eelmisses peatükis kirjeldatud objektiivsetel põhjustel) pigem „tavalise” valgekraest naisena. Tegevus on kolinud maalt (väike)linna, ilmselt samuti n-õ tüüpilisuse huvides. Sellisena vastandub õpetajast filoloog ideoloogiliselt esile tõstetud muinasjutulisele kolhoositarile. Ilmselt ongi ta hilisnõukogude olmekirjanduses populaarne tegelane seepärast, et mõjub käepärase ja usutava tavainimesena, kelle najal kirjeldada päevakajalisi elunähtusi.

Kui peategelasest filoloog peab mõnd teist ametit, avatakse tema tööd ka rohkem. Eriti Aino Perviku „Kaetud laud” (1979) on peaaegu et pühendatud filoloogiale. Samuti olmekirjandusena määratletud teos tekitas ilmutumise ajal huvi ning ärgitas arutelusid vabameelse suhtekujutuse tõttu (vt Ross 2018: 232–234). Esmatrüki annotatsioon teatab: „Peamiselt lastekirjanikuna tuntud autori esimene proosateos täiskasvanutele. Romanis äsja ülikooli lõpetanud **naisfiloloogist**, tema rõõmudest ja muredest iseseisva elu hakul” [minu rõhutused – J. R.]. Peategelane Eba Kummel suunatakse tööle naiskirjaniku Johanna Kenti majamuuseumi, kus ta hakkab ülemuse õhutusel kirjutama Kentist dissertatsiooni. Teadustöö jookseb aga liiva: uurimisobjekt osutub plagiaatoriks, tema hinnatud romaanid paljastuvad mugandustena, mille meespeategelased on asendatud naistega. Liiatigi selgub, et ülemus on seda kogu aeg teadnud või vähemasti aimanud, kuid mahitanud Ebat tööle, et muuseum paistaks olulise teadusasutusena. Niisiis näidatakse „Kaetud laudades” naisfiloloogide püüdlusi lausa kolmekordselt mõttetuna: eksi läheb Eba enese karjäär, tühjaks mulliks kuulutatakse tema uurimisobjekt (XIX sajandi lõpu – XX sajandi alguse naiskirjanik ja -literaat, sellisena omamoodi nõukogude naisfiloloogi eelkäija), sisutühjaks karjeristiks osutub ka tema naissoost ülemus.⁶

Paljude parameetrite poolest sarnane on Oskar Kruusi novelli „Pirita kloostri viimane nunn” (1980) peategelane Aita Lepistik, keda on aga kujutatud läbinisti karikatuurselt ja ilma vähimagi kaasaelamiseta. Novell on antud Aita minajutustusena, millest selgub, et tegu on tööka, kuid nähtavasti täiesti andetu naisfiloloogiga, kes valitud erialas pettub: raske vaevaga kätte võidetud diplom ei ole talle õnne toonud.

⁶ Ülemus Ines antakse esialgu ambivalentse karakterina, kes võiks olla Eba mentoriks: temaga on võimalik vestelda niihästi filosoofiast ja maalikunstist kui ka ajakirjanduses aktuaalsetest teemadest. Samas tõrjub Eba eemale Inese „mehelik” hooletus: koristamata kodu, kus raamatu- ja paberivirnade vahel leidub täis tuhatoose ja pesemata kohvitasse, samuti tema komme viia pesumajja ka ihupesu, mis tundub Ebale eemaletõukav. Kui selgub, et Inest ei huvita niivõrd uurimistöö sisu kui tõus karjääriredelil, laheneb see ambivalents tema kahjuks, temast ei saa positiivset intelligentse naise mudelit.

Intertekstuaalse mänguna on autor pannud Aita sedeldama Traadi romaanis „Inger” esinevat sõnavara (tõenäoliselt eesti kirjakeele seletussõnaraamatu jaoks). Aita ise vaatab nagu Ingergi ringi peigmehe järele, nii et selle võttega kinnitab autor naisfiloloogide üksildase elu traditsioonilisust. Oma elu peab Aita igavaks ja luhtunuks, süüdistades selles just õpinguid: „Teised sõitsid ekskursioonile Karjalasse, mina tuupisin ladina keele kolmanda käändkonna erandeid. Teised tantsisid instituudi aasta-päevapeol, mina harjutasin grammofoniplaadi järgi foneetilist transkriptsiooni. Teised mürgeldasid Pirital saunapeol, mina ajasin pähe vene laensõnu.” (Kruus 1980: 104)

Kolmas sarnane naisfiloloog on peategelane Ene Mihkelsoni lühiromaanis „Kuju keset väljakut” (1983). See žanriteadlik ja irooniline metaarenguromaan ilmus esmakordselt lühiromaanis „Matsi põhi” sabas, ilma et raamatu kaanel oleks mingitki märki kõites sisalduvast teisest tekstist. Romaan vaatleb Anna-nimelise peategelase lapsepõlve, ülikooliperioodi ja noore täiskasvanu iga, kirjeldades tema püüdeid kohaneda ühiskondlike nõudmistega; jutustusrežiimi iseloomustab omamoodi lõhestatud teadvus. Rõhutatakse erialale pühendumist: „Annal ei olnud teisi tulevikuplaane peale sissesäämise. Ta mängis pangale: ainult filoloogiasse või üldse mitte kuhugi. Edasist valikuvõimalust tema jaoks ei eksisteerinud. Oli siis ka enesestmõistetav, et ta võimalikult palju raamatukogudes viibis.” (Mihkelson 1983: 142) Erinevalt teistest vaadeldud kujudest võtab Anna oma valitud suunda tõsiselt ning eriala ka kirjeldatakse detailsemalt. Tugev paralleel Perviku Ebagaga tekib seal, kus Anna pettub oma aineses, diplomitöö teemaks valitud kirjanikus, kelle teosed osutuvad viletsamaks kui oodatud. Ta tunneb, et peab akadeemilises kirjutuses varjama oma mõtteid, ei saa kirjutada ausalt; sarnase soovitusena annab juhendaja Eba. Nagu Eba, pettub ka Anna:

Nelja päevaga veeretab ta lõputöömuna kokku ja see oli tema jaoks suurem lüüasaamine kui ükski varasem. Ega ta siia ülikooli nalja tegema tulnud.

Komisjon tegi nalja ja hindas ta tööd veel päris hästi, ikkagi läbiuurimata ala, n.-õ. valge laik möödaniku maastikul. (Mihkelson 1983: 163)⁷

Siiski läheb Anna erialasele tööle, temast saab „arhivaaride, bibliograafide, muuseumitöötajate ametiõde” (Mihkelson 1983: 174) uurijaid teenindavas asutuses. Algul naudib ta oma tööd, selle kindlust ja rutiini, samuti võimu abivajajate üle, siis tüdib. Ometi on tähelepanuväärne, et erinevalt eespool vaadeldud teostest rõhutab Mihkelson siin töö isiklikkust, töö ja Anna olemuse ühtesulamist: „Kui salaharrastus ja ühistegevus resoneeruvad ning üksteist täiendavad, on isiksuse vabaks arenguks kõik tingimused täidetud. Annal, nagu teame, need poolused ühtisid.” (Mihkelson 1983: 176)⁸

⁷ Mihkelson ise kaitses 1968. aastal Tartu Riikliku Ülikooli juures Karl Taevi juhendamisel diplomitöö „Albert Kivikas külaelu käsitlejana”.

⁸ Mihkelsoni loomingut tõlgendatakse sageli tugevasti autobiograafiliselt pinnalt, kuigi sinna juurde rõhutades, et asi muidugi ei piirdu sellega („[---] autobiografism ei näi kunagi olevat tema otsene eesmärk” (Merilai 2014: 492)). Eks niisugusel lähenemisel olegi häid põhjusi. Nõnda võib

Märkimist väärrib veel Ann Musta laast „Elts ja Tiiu – filoloogid”, kuna see toob naised ja filoloogia esile lausa pealkirjas, täites ühtlasi novellikogu „Vastu valgust” (1983) avaloo kaalukat rolli. Tegu on Kristian Jaak Petersoni karjaselaulu „Elts ja Tiiu – karjased” pastišiga, mis ei ole küll värsis, kuid on samuti esitatud dialoogina. Selles mõnevõrra krüptilises lühitekstis vestlevad kaks naisfiloogi, kellest üks tahab arutada selle üle, et akadeemilised tekstid on muutunud liialt abstraktseks. Teine sellega aga hästi ei haaku, temal on hingel isiklikum, psühhoanalüütilises võtmes raamistatud problemaatika: viha ema vastu ja selle ületamine. Pastišš lõpeb emale adresseeritud rahvalauluga, nii nagu aluseks olev karjaselaulgi. Igal juhul käib tekstist läbi siinse käsitluse seisukohast tähenduslik motiiv. Akadeemilistest tekstidest kõnelev naisfiloloog väljendab rahulolematust eriala seisu üle, kaaslane aga nimetab teda vestlusteema valiku tõttu sinisukaks: „Koltunud käsikirjad hinge põhjas!” (Must 1983: 4) Muide on see „sinisukk” erinevalt teistest vaadeldutest tegelikult abielus.

Kolm silmapaistvat kirjanduslikku naisfiloogi on niisiis Eba, Aita ja Anna. Nad on pärit äärmiselt eripalgelistest teostest: ajaviitelise kallakuga suhteromaan; satiiriline novell; irooniline, metatekstuaalne lühiarenguromaan. Lausa groteskselt naeruväärstav on noist ainult meesautor Oskar Kruusi tekst. Ometi kirjeldavad need erinevad kirjanduslikud lähenemised oma materjaliks olevat tegelaskuju paljuski väga sarnaselt: see on noorepoolne naine, kes on püüdnud süveneda erialasesse filoloogitöösse, kuid on selles pettunud; temas tekitavad ängi ja rahulolematust suhted vastassooga; tema silme ees terendab kättesaamatu normina heteroseksuaalne paarisuhe ja tuumikperekond, mida tal enesel ei õnnestu luua. Tekib pilt „madala valulävega kaunishingsest kannatajast, kes tavaliselt on hädas oma elu korraldamise ja iseenda sisemise pidekamisega” (Küngas 1984: 3).⁹

Žanriliste iseärasuste tõttu leiab see problemaatika eri teostes erineva kirjandusliku/narratiivse lahenduse. Ajaviiteline romaan vajab midagi õnneliku lõpu sarnast ja „Kaeatud laudades” tagab selle lapse saamine. Tuumikperet peategelane ei loo, kuna mehed osutuvad läbinisti ebausaldusväärseks, aga oma elu mõtte leiab ta lapses, erialane töö jääb täiesti kõrvale. Satiiriline novell lõpeb stseeniga, kus purjus peategelane Pirita kloostri juures möödujaid tülitab. Avalikkusele paljastub naisfiloogi naeruväärsus, mis seni oli peidus silmatorkamatu kesta all. Irooniline arenguromaan lõpeb millegagi, mida võib taas tõlgendada metakommentaarina žanri aadressil: pärast esimest seksuaalvahekorda jõuab peategelane arusaamale oma vanadusest (samas kui klassikalises arenguromaanis pühitseb alles see peategelase täiskasvanuseisusse). Kaamera n-ö eemaldub üldplaani, näidates enne erakordse ja individuaalsena mõjunud Annat ühena paljudest, istumas televiisori ees ja vaatamas eluõhtul tagasi. Need erinevad lahendused rõhutavad igaüks omal moel isikliku elu tähtsust võrreldes erialase tööga ning kirjanduslike naisfiloloogide vajakut ses vallas. Seda rõhuasetust analüüsin järgmises peatükis.

ka lühiromaan „Kuju keset väljakut” peategelast ja teemaseadet selgitada lihtsalt sellega, et autor ise niisugust eriala õppis, niisuguses ametis töötas ja peret ei loonud. Ometi ei peaks see takistama alternatiivset tõlgendust, kujutatud filoloogikarakterit lahti sidumist Mihkelsoni ja tema loomingu diakrooniast ning selle vaatlemist sünkroonselt, ajastu teiste kirjandustegelaste taustal.

⁹ Kaili Küngase diplomitöö korpus ei kattu päriselt siinsega, vaid keskendub rohkem olmekirjan-dusele, ka on humanitaari mõiste võimaldanud hõlmata laiema valiku tegelasi.

Kirjandusliku naisfiloloogi seksuaalsus ja selle kaastähendused

Ilukirjanduses seostub naisfiloloogide lastetus ja teatav kurbus selle üle sageli ka seksuaalse kuivuse või külmusega, seda eriti meesautorite teostes. Raamatufiloloogidest võib-olla laialdasemalt tuntud fiktsionaalne kuju on Kaie Mihkelsoni mängitud Helena populaarses filmis „Keskea rõõmud” (1986, režissöör Lembit Ulfsak). Helena on viiese seltskonna ainuke üksik naisterahvas, või nagu filmis ka otse välja öeldakse, vanatüdruk, kes töötab keskraamatukogus „bibliograaf-programmistina” (mis ei tähenda rangelt võttes filoloogi, ent keskkond on väga lähedane). Teda iseloomustab ülemäärane vaimustus Jeanne d’Arcist, keda ta üleharitud keeles kiidab kõigile, kes ette satuvad, sealhulgas miilitsametnikule. Selle karikatuuri üks aspekt on religioosne hardus kui midagi naeruväärset, kuid kahtlemata on tähtis, et Jeanne d’Arci tuntakse ka Orléansi neitsi nime all – selline eeskuju rõhutab Helena kuiviklikkust.

Kaie Mihkelson Helena osas filmis „Keskea rõõmud”. Foto Oti Vasemaa (RA, EFA.203.0.209658).

Väga sarnane on Kruusi satiirilise novelli nunnakujund, mida rõhutatakse juba pealkirjas ning mis samuti kombineerib religioossuse ja vähese seksuaalse aktiivsuse. Viimase rõhutamiseks kasutab tekst kohe avalõigus üheinimesekušeti motiivi:

Asusin oma kodus, oma voodis. Või täpsemini: lebasin oma üheinimesekušetil, lina keerdunud põrandale. Mart on mitu korda minu üle irvitanud: üle kahekümne viie aasta vanad vallalised naised muretsevad ikka poolteiseinimesekušeti. Aga mina pole sellest pilamisest välja teinud, minul pole aega olnud voodis aeleda... (Kruus 1980: 91)

Hiljem selgubki, et Aita on Mardi kaotanud kellelegi poolteiseinimesekušetiga nooremale naisterahvale. Ehk isegi rohkem kui meest igatseb ta last ning süüdistab selle puudumises just nimelt ametit, mis on võtnud aega ja energiat, kuid pole toonud õnne. Nagu öeldud, novell lõpeb iroonilise katarsisega, kus alkoholi joonud Aita võtab otsuseks endale mees leida ja asub Pirita kloostri juures pealetükkivalt mõõdujaid tülitama – (läbikukkunud) madonnast saab (sama läbikukkunud) hoor. Sama irooniliselt vihjab naisharilaste seksuaalelu puudumisele ühes oma novellis Mihkel Mutt:

Prantsuse poeesia oli kaotanud poole oma võlust ning võrdõiguslikkusega sugulistes suhetes polnud midagi peale hakata sel järsku tühjaks jäänud õhtul. Neid ootas internaadi neljane või kuuene tuba, vaene naistepärane kodu, külm ja libe õhtueine lahja kohupiima näol ning rahuldamatus. (Mutt 1981: 18–19)

Siin ei mainita filolooge, kuid kuna juttu on olukorrast pärast prantsuse luule õhtut, võiks ringkond olla sama. Seksuaalsusest kõneleb ka Juhan Viidingu luuletus, mida tsiteeris I5 kui toona filoloogide hulgas väga populaarset. Olgu see siinkohal täismahus ära toodud:

õpetaja Sirje väike monoloog
ainult Puiatus ma leian oma õnne
Puiatus kus palju pätte koos
salatungid vabanevad suvel
siis kui torkab minu kätte roos

väikerahva huligaanivõsust
võrsub mulle ainus mehehing
tuleb suvi, kuhu ennast paiskan
tuleb sekund, milles enda raiskan
kukub kivi, millest tekib ring

ja mu sisse suubub kirenire
oma hinge Puiatusse viin
sääl ma vabaks annan oma kire
sulle, Juhan, minu arlekiin!

(Üdi 1975: 41)

Nii nagu Aita kujutamisel, visandub siin ridade vahel irooniline madonna–hoora vastandus: naistegelase kirk purskub valla ootamatus situatsioonis, suveseikluse kujul, kontrastina tema tavapäraselt eeldatavasti korralikele elukommetele („salatungid”, „ainus mehehing”). Nii nagu Ingeri ja Regina puhul, on rõhutatud naisõpetaja partneri madalamat sotsiaalset staatust.

Naisfiloloog kui seksuaalselt külm tegelane meeskirjanike loomingus paistab viitavat demograafiliste probleemküsimuste ringile, mida toona ajakirjanduses palju

lahati: abielulahutuste suur arv ja laste madal sündimus. Need teemad ja nende seos naisemantsipatsiooniga olid arutuse all venekeelses nn keskajakirjanduses (vt Zdravomyslova, Temkina 2012: 44–45) ning samamoodi kohalikus eesti aja- kirjanduses (vt Annuk 2015: 77–79). Naisfiloloogist, kes igatseb, kuid ei suuda luua tuumikperet, kujunes nähtavasti nende teemade sümbol. Metonüümselt seostub pereelu puudumine seksuaalse külmusega, mida vastassoo vaatepunktist on hõlpus naeruvääristada. Ametis mõnel „igaval” tööl õpetaja või raamatukoguhoidjana, ei olnud naisfiloloog õige filoloog humanitaarintellektuaali tähenduses ega küündinud teadlase või kirjaniku rolli, kuid lastetu ja frigiidsena ei olnud ta ka õige naine.

Veidi teistsuguse vaate samale asjale leiab naisautorite loomingust (kes on kõik õppinud eesti filoloogiat):¹⁰ seal vilksatab põgusalt, aga korduvalt **sunnitud vabameelsuse** motiiv. Mihkelsoni Anna sarnaneb paljuski eespool kirjeldatud karikatuuridega, eriti oma läbikäimises vastassooga. „Meie Anna ei vahi kunagi poisse, noorukeid, mehi. Talle on määratud elada nii, nagu vastassugu polekski olemas. Vähemalt ta ise usub nii,” iseloomustab teda jutustaja (Mihkelson 1983: 133). Ta on ühiselamu „mahedas toaoluses” „ainus nurgeline ja tahke olevus” (Mihkelson 1983: 157), mis kõneleb ebanaiselikkusest. Tema ainsa üheöösuhte juures nenditakse: „Tõe au andes peame kõikenägevate kõrvaltvaatajatena tunnistama, et tal ei olnud varem ega viimase tegelikuks mineva hetkeni pähe tulnud, et ta selle mehega (või mõne teise mehega) magada tahab” (Mihkelson 1983: 196).

Teemakäsitlus ei piirdu aga sellega, vaid läheb süvemale. Paarisuhet esindavad raamatus sõbranna Vanda ja Jüri, kelle liit mõjub Anna jaoks rusuvalt ja rikub tema läbisaamise Vandaga.¹¹ Üheöösuhet juhusliku meesterahvaga katsetab Anna ise seepärast, et tunneb selleks survet:

Mida muud oli Annal üle jäänud kui **vabameelset mängida**, seda isegi peaaegu uskuma hakates. Päris üksi raamatute ja bibliograafiaga, kartoteegikastide ja kena raamatukogukäekirjaga ei löönud elus enam läbi. (Mihkelson 1983: 195, minu rõhutus – J. R.)

Kogemus valmistab pettumuse ja Anna loobub edaspidi sedasorti katsetest; nagu öeldud, juhatabki seksuaalvahekord iroonilisel kombel sisse tema eluõhtu. Vihje survele mängida kedagi teist leidub ka Musta novellis, kus naisfiloloog on samuti sunnitud kaasa minema moodsa seltsieluga, kuigi eelistaks n-ö raamatuid ja kartoteegikaste:

¹⁰ Aino Pervik aastatel 1950–1955, Ene Mihkelson 1963–1968, Ann Must 1974–1980.

¹¹ On omaette küsimus, kuid võrd saab või tuleb seda liini näha osutusena Anna lesbilisusele. Siinse käsitluse seisukohast on olulisem teemaarenduse eitav aspekt: heteroseksuaalne paarisuhe kui norm ja selle tagasilükkamine Anna poolt. Tema enesetaju veidrikuna sobiks küll kirjeldama sõna *kväär* (vaste inglise sõnale *queer*, mille tähendusväli hõlmab nii veidrust kui ka kõrvalekaldumist heteroseksuaalsest normist), aga see võib viidata ka näiteks asekuaalsusele. N-ö viienäks rattaks teiste inimeste paarisuhtes on Anna olnud ka varem, kui ta muutus kasuisa ilmudes oma lapsepõlvkodus üleliigseks.

Koltunud käsikirjad hinge põhjas! Aga jahid „Burdat” ja trimpad õlut – **kellele see teater**, mehele?, kolleegidele? (Must 1983: 4, minu rõhutus – J. R.)

Perviku Ebagal on lood teisiti niivõrd, kuivõrd korduvalt viidatakse seksuaalse naudinguga tundmisele, isegi nende meestega, keda ta pikemas perspektiivis heaks suhtematerjaliks ei pea. Ometi kogeb temagi survet vabameelselt käituda. Eba elus osutub pöördepunktiks pummelung abielumehest armukese sõprade seltsis, lisaks armukese rõõm seeüles, et Eba on kaasaegne naine, kes niisugust elustiili pahaks ei pane. Hommikul inimesi täis toas ärgates meenub Ebale, et öösel on ta purjuspäi armukesega sealsamas seksuaalvahekorda astunud. Ta tunneb end räpasena ja see šokk toobki talle ilmutuse, et ta ei taha olla „kaasaegne naine”:

Aga kui ma just see naiivne ja sentimentaalne naine olen? Just mina? Kui ma üksnes püüan teistsugust kuju võtta, millegi muuna näida? Ükskõik kui visalt ma ka ei katsuks **võõraste stereotüüpi** pugeda, ei mahu ma ometi selle sisse ära. (Pervik 1979: 188–189, minu rõhutus – J. R.)

Eba lükkab tagasi vastumeelse „vaba” elustiili, vähemasti niisugustel tingimustel, nagu seda talle pakutakse. Sama teose teine tegelane, värskelt maha jäetud Meeri leiab tagedalt, et vabaarmastuse on „mingid lollakad vanamehed” välja mõelnud, „et aga kergemini naisterahva käest kätte saada” (Pervik 1979: 141).

Nii kordub naisautorite loodud naisfiloloogide sisekõnes äratundmine, et neil lasub ühiskondlik ootus käituda viisil, mis ei ole neile omane. Võimalik, et eriti Eba deklaratiivse lapsele pühendumise taga on muu hulgas autori põlvkondlik kuuluvus: 1932. aastal sündinud Pervik on siin vaadeldud autoritest kõige vanem. Ent pidev konflikt (pseudo)traditsiooniliste soorollide ja uutemoodi ühiskonnakorralduse vahel iseloomustab kogu hilisnõukogude ühiskonda. Sotsioloog Anna Rotkirch (2000: 132–133) on rõhutatud sookonventsionalismi pidanud tolele ühiskonnale omaseks katseks toime tulla muutuvate soorollidega. Filoloogia kontekstis väärivad märkimist, et väidetavalt olid meeleolud nõukogude kultuuriliidi seas ja dissidentlikes sfäärides eriti patriarhaalsed. Intellektuaalses seltskonnas valitses rollijaotus, mille kohaselt naised olid „sõbrad, muusad ja koduhoidjad”, kes võimaldasid meestel tegelda olulisemaga. Samal ajal kehtestasid mehed oma autonoomiat ja etendasid maskuliinsust just nimelt seksuaalse vabaduse praktikate ning homosotsiaalse suhtlemise kaudu, mille juurde kuulus sageli ka alkohol. (Zdravomyslova, Temkina 2012: 53–55) Selline käitumine omandas vaikse vastupanu ja kodanikuallumatuse oreooli, ühiskondlikke norme mitte järgides väljendati justkui põlgust ja kriitikat kehtiva ühiskonnakorralduse, kogu riiklikult juhitud eluviisi vastu. Näiteks on niimoodi tõlgendatud Sergei Dovlatovi ilukirjanduslikke kirjeldusi oma ajakirjanikutööst Tallinnas (Hanovs 2021). Selline vastupanu oli aga loomult tugevasti soolistatud ja avanes võimalusena ainult ühele sugupoolele.

Naisautorite loodud naisfiloloogide sisekõnes esinev pealesunnitud vabameelsuse motiiv väljendab minu hinnangul vastumeelsust just selliste patriarhaalses raamistikus toimivate seksuaalse vabaduse praktikate vastu, ükskõik kas alternatiiviks

on „koltunud käsikirjad” või emadus. See, mis meesautorite karikatuurides paistis igavuse ja frigiidsusena, avaneb näriva ebamugavusena, isegi kui seda omas ajas väga selgelt lahti ei kirjutatud. Laiemalt võiks see peegeldada üleüldist rahulolematust, mida tundis naisfiloloog – iseenesest prestiižse eriala üliõpilane või teadlane, kelle professionaalne väärtus oli tema soo tõttu väiksem ja kes ka (intellektuaalses) tutvusringkonnas võis sattuda pigem „muusa ja koduhoidja” rolli. Järgmises peatükis püüan intervjuudest otsida, kas reaalse naisfiloloogide kogemuses ilmneb seesugune rahulolematus.

Elu naisfiloloogina

Ajavahemikus juunist augustini 2022 viisin läbi seitse poolstruktureeritud intervjuud naistega, kes õppisid aastatel 1972–1984 Tartu ülikoolis päevaõppes eesti filoloogiat ning on hiljem teinud kas valdavalt või osaliselt erialast tööd. Intervjuude eesmärk oli lähemalt teada saada, milline on vaadeldud perioodi naisfiloloogide eneste kujutluspilt filoloogiast ja filoloogidest, kas ja missuguseid soolisi mustreid nemad oma eriala ja ajastuga seoses näevad. Filoloogiatudengite koguhulga suhtes ei ole see nagunii väga väike valim representatiivne, kuna leidsin vastajad isiklike tutvuste kaudu ja otsisin välja need, kelle filoloogiline karjäär pärast ülikooli jätkus. Vastajate hulgas oli üks õpetaja, üks vabakutseline, üks ajakirjandustöötaja ja neli teadustöötajat (kaks ülikoolis, kaks muus teadusasutuses), mõni neist nüüdseks pensioneerunud. Palusin vastajatel kirjeldada oma õpinguid ja hilisemat karjääri, küsisin eriala ja ameti võimalike sooliste aspektide, töö- ja pereelu ühitamise ning ajastu ühiskondlik-kultuurilise kliima kohta. Ilukirjanduses esile tulnud naisfilooni sekuaalsuse teemat ma intiimsuse tõttu ei puudutanud.

Muu hulgas huvitasid mind soolistatud määratluste *naisfiloloog* ja *meesfiloloog* tähendusväljad.¹² Niisugusel kujul pidasid peaaegu kõik informandid neid sõnu pigem veidraks ja harvaks. Mingeid konnotatsioone siiski tekitas *meesfiloloog*. Sel teemal jutustati kaks nalja: „Kui sa paned peo rusikasse ja siis poidla kahe sõrme vahelt läbi, siis tekib nisuke väike pea ja laiad õlad – see on meeskehakultuurlane. Aga kui võtad poidla ära, siis jääb meesfiloloog – suur pea, aga muud pole nagu ollagi” (I5); „Need anekdoodid, et isal oli kolm poega ja kolmas oli filoloog” (I1). Kaks vastajat ütles otsesõnu, et sõna võib olla halvustava kõlaga, kuna viitab erandlikule nähtusele (I1, I2). Teistestki vastustest ilmnis filoonia vaikimisi seos naistega, nt artikli algupoole mainitud sinisuka-viide (I3), aga ka erialavaliku põhjendus:

¹² Otsing DIGAR-i ajakirjanduskorpuses annab neile sõnadele üldistuste tegemiseks liiga vähe vasteid. Varasem kasutus 1930.–1960. aastatel tundub tihti pigem neutraalne, näiteks „Ta [= Nadežda Giljarovskaja] oli üks neist nelja esimese naisfilooni hulgas, kes lõpetasid Moskva ülikooli ning kes võeti samasse ka õppejõuks” (Promet 1965: 3). Huvipakkuvast hilisemast ajastust võib märkida kahte kasutust TRÜ ajalehes, mis kinnitab, et toona kippusid need määratlused seonduma tudengitega ja olema veidi koomilise värvinguga: *naisfiloloog* esines eespool mainitud arvamuloos (Jahilo 1983), *meesfiloon* naljaloos kahest eksamit pelgavast tudengist – pastišis Juhan Liivi novellist „Peipsi peal” (Iff n’Roll 1987). Nagu eespool öeldud, sõna *naisfiloon* kasutati ka Perviku romaani „Kaetud laud” annotatsioonis.

„Filoloogia õppimine oli raamatuid lugevale tütarlapsele väga selge tee” (I4). I7 tõi välja, et need sõnad panevad teda mõtlema esmajoones Mihkel Muti varasema perioodi romaanide peale, kus „on mingisugused meesfiloloogid, keda on, ütleme, väga purenud see naisfiloloogide hord”¹³

See kõik viitab taas naiste suurele ülekaalule eesti filoloogia õppurite hulgas hilisnõukogude perioodil, ning ühtlasi tõsiasjale, et need naised ise olid sellest väga hästi teadlikud. Väljend „naisfiloloogide hord” on naljatlev, kuid selles võib näha ka virvendust (iseennast) alaväärstavast suhtumisest. Otsese küsimise peale vastasid intervjuueeritavad üldiselt, et sugu ei seadnud neid ei ülikoolis ega tööl kuidagi kehvemasse olukorda. Konkreetseid juhtumeid, kuidas neid peeti ülikooliõpingute ajal või hiljem erialases kontekstis teisejärguliseks, siiski kirjeldati, näiteks:

Kirjandusringis ma pettusin väga ruttu. [---] Ma olin, kirjandusringi juhatusse valiti alguses, aga see oli esimesel koosolekul, ma rohkem ei läinud sinna. [---] Sest mulle öeldi, et kuna ma olen naine, siis ma pean hakkama protokollid pidama. Enne seda pidas protokollid Sirje Mägar ehk Olesk. Aga need mehed, kes püüdsid mind paika panna, olid Peeter Olesk, Linnar Priimägi ja keegi oli veel, aa, Mihkel Mutt vist oli seal juhatuses. Juhendaja oli Jaak Põldmäe. Ja väga galantselt ja elegantselt, enesestmõistetavalt nad ütlesid, et kuna ma olen esimese kursuse tudeng ja naine pealegi – ei, nad ei kasutanud sõna „naine”, vaat ma ei mäleta, nad „naisfiloloog” ka ei öelnud – mis sõna nad kasutasid? [---] Ma olin rabatud ausalt öeldes sellest enesestmõistetavusest, millega seda väga galantselt niimoodi öeldi. [---] Vähemalt sinna juhatusse ma rohkem ei läinud. Hetkel ma ütlesin neile, et ma pean kahjuks sauna minema, ja tulin sealt ära, sest ma olin nii rabatud. (I6)

I7 meenutas retoorikakursust, kus üks noormees ehitas terve kõne üles ideele, et vaimu arendamine on meeste asi ja tüdrukutel pole ülikoolis midagi teha; informant ise märkis küll, et pidas seda juba kuulmise ajal naeruväärseks. I3 jutustas tööle saamisest pärast kraadi kaitsmist ja rõhutas oma positsiooni noore naisena viie vanema meessoost professori kõrval: „Ma tundsin, et ma olen täielik null, mitte midagi, absoluutne tühjus, tühi koht.” I2 kirjeldas seksuaalset ahistamist töökohal: meessoost kolleegi, kes armastas naissoost töökaaslasi patsutada ja näpistada. Eraldi märkis üks informant, et arvuline ülekaal seadis tütarlapsed eraelulises plaanis kehvemasse olukorda:

Need naised olid ju kihvtid, need filoloogid, ja siis olid need armetud kuus-seitse meest, kellel oli tänu sellele, et neid naisi oli nii palju, minu meelest täiesti mitteadekvaatne löök. Neid nagu rebiti, see oli väga ebaõiglane, seda oli väga valus vaadata. (I7)

Üksmeelselt meenutasid kõik seda, kui avalikult fennougrist Paul Ariste eelistas noormeestest tudengeid, näiteks järgnevas stseenis:

¹³ Siit eristub ainult üks vastaja, kes leidis, et sõna *meesfiloloog* on hoopis tautoloogia, s.o filoloog tähendab nagunii meest (I6). Mingil määral pakub ehk selgitust see, et vahetult enne oli ta rääkinud filoloogidest kui intellektuaalsetest suurkujudest ning maininud eranditult mehi.

Ariste loeng oli hommikul kell kaheksa esimene ja kõik tütarlapsed olid seal kohal. Poisid – Ariste loomulikult pani poisid kõik esimesse [ritta], tema avalikult eelistas poisse ja ta ei teinud sellest üldse küsimustki. Aga see tavaliselt käis ikkagi nii, et ta ei verbaliseerinud seda otse, nii et sellest oli võimalik mööda vaadata, aga ükskord, jah, kui seal esimeses reas kedagi ei istunud, aga tagumised read olid kõik täis higinäid tütarlapsi, kes olid tõtanud hommikul vara loengusse, ja siis Ariste tuli sinna Veski auditoriumisse sisse ja ütles: noh, täna keegi polegi loengusse tulnud. See oli ka niisugune, ma ütleks, solvav. (I6)

Meenutati veel, kuidas Ariste poistega Werneriga kohvikus käis ja neile koorega teed välja tegi (I1), seda kõike kiputi aga tõlgendama pigem erijuhtumi, õppejõu isikliku veidrusega kui süsteemse soolise alavääristamisena.

Kaudsemad raportid siiski viitavad sellele, et meesfiloloogide võimeid hinnati kõrgemalt. Näiteks kui palusin nimetada inspireerivaid õppejõude, mainisid informandid peamiselt mehi: enim Valeri Bezzubovit (vene kirjandus), edasi Valmar Adamsit (vene kirjandus), Harald Peepu (kirjandusteooria ja väliskirjandus); samuti Richard Kleisi (antiikkirjandus), Tõnu Luike (filosoofia). Naistest leidis korduvat mainimist Paula Palmeos. I4 tõi välja, et tema õppeajal ei olnudki kirjanduskateedris ühtki naisõppejõudu ning ka Üliõpilaste Teaduslikus Ühingu, s.o aktiivi hulgas olid enamuses poisid, kuigi kursus koosnes ülekaalukalt tüdrukutest. Tõepoolest näitab tabel 2 kujukalt, et eriti kirjanduse ja rahvaluule ning soome-ugri harus oli pilt väga maskuliinne; kõigi kateedrite juhid olid kogu vaadeldud ajaperioodil mehed; naised olid ülekaalus abipersonali hulgas. Nagu ütleb ülevaade ülikooli ajaloost, toimus 1960.–1970. aastatel eesti filoloogia osakonnas põlvkonnavahetus ja „vahetati „eesti-aegsed mehed“ välja noorema põlvkonna teadlaste poolt” (Universitas Tartuensis 1632–2007: 634), aga ka see noorem põlvkond koosnes jätkuvalt meestest.

Tabel 2. Eesti filoloogia õppejõudude sooline koosseis TRÜ-s.¹⁴

Aasta	Eesti keele kateeder				Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder				Soome-ugri keelte kateeder			
	Õppejõud		Abipersonal		Õppejõud		Abipersonal		Õppejõud		Abipersonal	
	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi
1971	5	6	3	–	–	6	4	–	1	4	2	–
1972	5	6	3	–	–	7	4	–	1	4	1	–
1973	8	6	3	–	1	8	4	–	1	4	2	–
1974	7	6	3	–	1	9	3	–	1	4	2	–
1975	10	6	4	–	1	8	2	1	1	5	2	–
1976	9	6	5	–	1	8	1	1	1	5	2	–
1977	9	8	3	–	1	8	2	1	1	5	2	–
1978	9	10	4	–	1	8	3	1	1	5	2	–
1979	8	7	2	–	3	7	2	1	2	4	2	–
1980	9	7	2	–	3	5	2	1	2	4	2	–

¹⁴ Andmed pärinevad TRÜ teatmikust. 1979. aastal kolis ajakirjandus eesti keele alt omaette kateedrisse, nii et tabeli viimased kaks rida ei kajasta ajakirjandusõppejõude.

Küsisin ka erialaste ees- ja suurkujude kohta laiemalt. Kaks vastajat mainis Ain Kaalepit, keda üliõpilased käisid tema kodus külastamas; kahel korral nimetati samas seoses Uku Masingut,¹⁵ kolmel korral toodi esile Kaplinski avalikke esinemisi. I6 tõdes olukorra kohta oma hilisemas töökohas, teaduslikus asutuses: „Oli väga meeldivaid, intelligentseid naisi, aga nad ei trüginud selles mõttes üldse [juhtiva meesteadlasega] võistlema.”

Omaenese erialaseid püüdlusi kirjeldati pigem pisendavalt. Korduvalt mainiti erialavaliku juhuslikkust ja enese rumalana tundmist: „Kui ma läksin tööle, siis seal oli eesti filoloogia koorekiht koos, need olid andekad inimesed, kihvtid inimesed, ja siis ma sain aru, et ma ei ole mitte midagi, nad on must kolm pead üle” (I7); „Sain aru, et minust ikka teadlast ei saa, mul nii suurt huvi ei olnud” (I1). Seevastu I4, kes ikkagi valis akadeemilise raja, meenutas: „Kui ma tegin oma väitekirja, siis ma häbenesin seda, sest ma olin teistmoodi” – ükski sõbranna teaduses nii kaugele ei läinud. Mitu informanti täpsustas, et filoloogiat õppiva naise loomulikuks tulevikuks peeti õpetajaametit, kuigi suhtumine sellesse oli erinev: kes ütles end olevat õpetajakarjääri kaalunud, kes seda kartnud nagu tuld. Just selles kontekstis tsiteeriti juba kõneks olnud Viidingu luuletust:

Naisfiloloogide, üldse filoloogide hulgas oli tollel ajal väga populaarne see Jüri Üdi luuletus: „Ainult Puiatus¹⁶ ma leian oma õnne / Puiatus, kus palju pätte koos”. Noh, mõte, et ma lähen paratamatult suunamisega maale kolmeks aastaks õpetajaks ja joon seal ennast surnuks, ei sobinud mulle. (I5)

Kui võrrelda intervjuueeritavate edasist saatust ja meelsust kirjanduslike naisfiloloogide omaga, tuleb suurima erinevusena välja see, et kuna minu valim koosnes enamuses aastakümneid erialast tööd teinud inimestest, oli nende hulgas mitmeid, kes pidasid tõist eneseteostust oluliseks ja rääkisid sellest oma elu loomuliku osana. Kirjanduslikele filoloogidele ei valmistanud raskusi töö- ja pereelu ühitamine, kuna pereelu puudus neil täiesti ja töö ei läinud neile sageli korda; seevastu intervjuueeritavatest nimetas mõnigi lähemal küsimisel sellealaseid probleeme. Kattuvust võib siin näha ühiskondlikus veendumuses, et naise jaoks on isiklik sfäär eriti oluline. I7 meenutas oma elust olmeromaanides kajastatud tunnet, et naine peab olema abielus: „Ma mäletan endal seda hirmu, et jumal, äkki ei õnnestu abielluda.”¹⁷

Intervjuudes leidis kinnitust, et naiste ülesandeks peeti majapidamistöid, aga eriti laste kasvatamist, mis paratamatult jätab vähem aega erialaseks tööks. Mitu informanti mainis, et abi lastehoiul pakkusid pigem vanemad, eriti ema, aga mitte abikaasa (lapse isa). See on täpses kooskõlas Anna Rotkirchi hilisnõukogude pere-

¹⁵ Masingut ei sobi nimetada kitsalt filoloogiks, kuid muu hulgas oli ta vanade keelte tundja; vast võib öelda, et filoloogiline mõtlemine oli üks tema talentidest, sealhulgas mitte väheoluline.

¹⁶ Puiatus asus aastatel 1958–2009 nn raskesti kasvatatavate laste erikool.

¹⁷ Töö olulisuse ning töö- ja pereelu ühitamise raskused toob vene naisintelligentsi elulugude põhjal välja ka Rozalia Tšerepanova. Samas tuleb üksühese vastavuse postuleerimisega olla ettevaatlik, kuna selle teemaga seoses tsiteerib ta peamiselt siinsest valimist vanemaid, 1930.–1940. aastatel sündinud vastajaid (nt Tšerepanova 2013: 748–750), rõhutab aga mujal, et suhtumine isiklikku ellu muutus aastakümneti ja põlvkonniti palju.

muustrite analüüsiga (vrd Rotkirch 2000: 115–137). I7 ütles: „Ma ei ole ambitsiooni- kas, mul ei ole see, et ma oleksin tahtnud teiselt kuhugi jõuda. Kui ma oleksin seda tahtnud, siis oleks ilmselt sellega olnud rohkem probleeme.” Oma sõnul seadis ta kümme aastat oma elust prioriteediks laste kasvatamise; küsimuse peale, kas see oli peres ainult tema (ema) kohustus, vastas ta:

Absoluutselt! Mina olin ikka nagu üksikema täiesti. Ma absoluutselt aktsepteerisin seda. Kui sa küsid, miks – ma ei tea. [---] Aga ma kuidagi nagu ei vastustanud seda. Tähendab, ma olin sellele vastu, ütleme, argisel tasandil, mul oli kõrini kodus olemi- sest – aga mitte rollijaotuse mõttes. (I7)

I1 vastas küsimusele, kuidas oli abikaasaga jagatud väikelapse eest hoolitsemine: „Väga lihtsalt, [mees] töötas kas kolmel või neljal kohal ja teda lihtsalt üleüldse kodus olemas ei olnud.” I6 kirjeldas „skisofreenilist olukorda”, kus „kogu aeg olid nagu süüdi: kui tööl olid, siis olid süüdi, miks sa lapsega ei tegele, ja kui lapsega tegelesid, siis [vastupidi]”. Koolieelikute kõrvalt tööl käimist nimetati ka „palga välja varas- tamiseks”, sel ajal kui töö oli „kümnennda järgu asi” (I7). See kirjeldus sobib kokku laiema taustaga: hilises Nõukogude Liidus levinud arusaamaga, et nn valgekraedest naised ei tee ega peagi tööl eriti midagi tegema (Vinokurova 2007: 77).

Meestele kehtisid teised standardid, samuti tundub, et nad ei toetanud naiste koduväliseid püüdlusi. Risti vastupidi ilukirjanduslikele näidetele leidis informan- tide hulgas ebaproportsionaalselt palju (üle poole) neid, kelle abikaasa oli samuti teadlane või tegutses loomingulisel alal. See aga nähtavasti ei teinud mehi mõistva- maks. I6 võttis kokku: „Tähtsa meesteadlase roll perekonnas oli ka ikkagi olla lihtsalt tähtis meesteadlane, mitte midagi kodus teha.” I4 tões abikaasa kohta: „Ma oleksin tahtnud ütelda, et ta aitas mind [väitekirja kirjutamisel] kõigiti. Aga see ei ole tõi. Ma ütlen niipidi, et ta ei takistanud.” I1 meenutas pidevat tööle hilinemist, sest abi- kaasa ei tahtnud, et naine nii vara kodust lahkuks. I3 kirjeldas, kuidas tema abielu viis lahtuseneni nõukogude aja lõpus tekkinud võimalus hakata käima rahvusvahelis- tel konverentsidel:

Ja vot siis selgus, et tegelikult mina oleks pidanud ikka edasi koju jääma, mitte hak- kama mööda konverentse käima. Kusjuures ega neid ei olnud nii palju, paar tükki aastas, kolm maksimum, midagi sellist. Siis tekkis see moment, kus selgus, et minu eneseteostamine nüüd ikka sellisel kujul, ikka küll ei sobi väljaspool kodu teha seda, see hakkas tekkima ja sellepärast me lahku ka läksime. [---] See on umbes nii nagu Suur Peeter ja Väike Peeter, et alguses sööme minu oma ära ja siis pärast igaüks enda oma. Mulle tundus, et okei, sina teed praegu oma [---] karjääri [---], pärast teen mina oma. Aga siis kui see minu aeg tuli, siis selgus, et seda aega tegelikult ei olegi meie peres ette nähtud.¹⁸

¹⁸ Sarnast probleemi tööreisidega mainis veel I5, aga tema ei töötanud sel hetkel filoloogilises ametis.

Samal ajal rõhutas mitu vastajat, et nad ei olnud selle kõige suhtes kriitilised. Naisküsimus oli justkui võõras mure ja *naisemantsipatsioon* tundus pigem anakronistliku sõnana: „Ma ütleksin, et väga paljudel puhkudel see ei olnud nõukogude naise jaoks probleem” (I7); „[See on] pigem niisugune fraas, mille ümber annab arutleda, filosoferida, mina seda ei kasutaks” (I3). Kui uurisin ühelt informandilt, kas teda ei häirunud, et kogu kodune koorem on tema kanda, vastas ta: „Vähemasti alguses mu arust üldse neid probleeme ei olnud, oli ainult [---] pidev süütunne” (I6). Kui otse küsisin vastavate ajakirjanduslike poleemikate kohta, meenusid küll paljudele Gustav Naani emantsipatsiooniteemalised kirjutised, samuti nimetati selles seoses Kaplinski ja Rudolf Rimmelit,¹⁹ kuid seda ei seostatud omaenese elu ja kogemusega.

Reaalsete naisfiloloogide suhtumine kirjanduslikesse naisfiloloogidesse võis olla erinev. Menuraamatuid, näiteks Beekmani ja Perviku omi, oli loetud, aga kui mõni vastaja tõi esile äratundmisi omaenese elust ja huvi kaasaegse naise elu kujutamise vastu (I1, I2), leidsid teised distantseerivalt, et sealsed tegelased olid „ikkagi kas äpud või muidu ebameeldivad” (I4), see tähendab, ei pakkunud samastumisvõimalust. Kui küsisin naishääle kohta kirjanduses üldiselt, rõhutati korduvalt, et kirjandusest ei peaks mõtlema sookeskselt. Lemmikutena nimetati pigem meessoost kirjanikke: juba kõneks olnud Kaplinski, Viidingut, Rummot. Kaks vastajat mainis Mari Saati. I4 leidis: „Ei olnud, no ei olnud selle aja kultuuriväljal nisuke si asju [= naishääli].” I3 tõdes: „Kui ma nüüd järele mõtlen, siis kirjanikud tõesti, jumal paraku, sattusid siis rohkem meessoost olema. Aga ju ma pidasin seda loomulikuks.”

Niisiis, erinevalt karikatuursetest raamatufiloloogidest esiteks nautisid minu intervjuueeritavad enamasti oma filoloogilist tööd ja teiseks olid paljud neist abielus ja/või lapsevanemad. Samal ajal konkureerisid need kaks valdkonda omavahel: kogu vastutuse kandmine kodu, eeskätt lastekasvatuse eest raskendas tööle pühendumist. Ka oli kõrgemate karjääripürgimustega naisfiloloogidel vähe eeskujusid, sest nii õppejõud kui ka juhtivatel positsioonidel kolleegid olid mehed. Ometi ei seadnud nad niisugust asjakorraldust otseselt küsimuse alla. Sünkroonse kriitilise perspektiivi puudumise tõttu ei tulnud ka välja, kas intervjuueeritavad võisid pidada raskeks kontakti leidmist ümbritseva mehekeskse intellektuaalse ringkonnaga. Eelpool refereeritud visandit patriarhaalsest dissidentlikust sfäärist toetab õrnalt üksnes kuulujutt seksuaalsest ahistamisest ülikooli orientalistikaringis – kõrge maine ja võimuvastase reputatsiooniga klubilises asutuses, kus aga tütarlastele anti „meelelahutuslikud funktsioonid” (I6). Pisut haakub selle rollijaotusega ka I7 märkus, et olmega tegeles tema, kuna „siis oli see laulva revolutsiooni aeg ja kõik revolutsioonid olid ikka mehel tähtsamad kui koduelu”.

¹⁹ Vt nende kõigi kohta Annuk 2015.

Kokkusõlmimiseks: nimetu ebamugavus

Vaatlesin hilisnõukogudeaegse naisfiloloogi kuju nii elus kui ka kirjanduses ja leidsin, et kuigi filoloogia distsipliin iseenesest nautis tol perioodil küllaltki prestiižset positsiooni, tekitas naissoost filoloogiatudengite ülekaal mulje, et see on kaup, mida on jalaga segada. *Naisfiloloog* paistabki olevat tähistanud ennekõike üliõpilast või värsket lõpetanut, kuna õppejõudude ja arvamusiidrite hulgas naisi lihtsalt ei olnud. Nii hakkas naisfiloloog kehastama hariduslikku soolõhet ja kuna see löhe raskendab partneri leidmist, lisandus kuvandile ühtlasi vallalisus ja lastetus. Sedakaudu muutus naisfiloloogi kuju ka rahvastiku vähese taastootmise, ehk aga koguni laiema ühiskondliku frustratsiooni metonüümiks. Seda pilti kirjeldavad mees- ja naisautorid ilukirjanduses sarnaste elementide kaudu, kuid eri vaatevinklist: mehed (Kruus, Mutt, Viiding) pigem karikatuurina, kus oluline aspekt on seksuaalne külmus, mida võivad ajuti rebestada naeruväärsed kirehood; naised (Pervik, Mihkelson, Must) tundlikumast seestvaatest, märkides vastumeelsust „pealesunnitult vabameelsuse” suhtes.

Kaldun seda vastumeelsust nägema märgina laiemast ebamugavusest oma (soo)rollis. On aga tõsi, et midagi sellist ei ütle otse välja ei kirjandusteosed ega ka intervjueeritavad, nii on selline järeldus tugevasti tõlgenduslik. Õigupoolest torkabki silma, kui väga see **jäetakse välja ütle mata**, kui suur lünk selle koha peal haigutab. Nii ilukirjanduses kui ka intervjuudes kirjeldatakse näiteks naise nn teist vahetust ja topeltstandardeid, kuid neid ei kritiseerita; mõni informant lausa rõhutab, et sõprade või tuttavate ringis omavahel niisuguseid asju ei arutatud. I6 võttis kokku: „Ülikoolis tundus, et kursuseõdesid see ei häirinud”, ja küsimuse peale naisemantsipatsioonist leidis: „Ma arvan, et sellest rääkisid mehed.” I5 kommenteeris publitsistlikke raamatuid naisfiloloogidest: „Me lugesime, aga ma ei mäleta, kas me sellest rääkisime.” Selles mõttes võikski naisfiloloogi olukorras näha väljaütle mata, nimetat ebamugavust, mis ei ole omas ajas diskussiooniteemana avatud. Ilukirjanduses esildub selgeima hädana püsipartneri puudumine, mis aga ei olnud reaalse naisfiloloogide keskne, ammugi mitte ainus mure.

Võrdlevalt võib öelda, et meesfiloloogi ebamugavus seisnes peamiselt hirmus olla ebamehelik. Seda kinnitavad anekdoodid ja ilukirjandusteosed, kus meesfiloloogide osaks on saada maha jäetud mõne jõulisema mehe pärast. Mihkel Muti romaanide tegelased liiguvad ositi filoloogilistes ringkondades ja tema debüütnovellikogu kannab iroonilist pealkirja „Mehed” (1981). Seal laseb autor oma peategelase, äpust filoloogi Victori hirmudel kõlada ihaldatud naise Eleni suu läbi: „Aga sa tead ju ise ka, et ma ei kannata rafineeritud ja ebapraktilisi mehi. Sinusugune ei kõlba kaugeemale selle saali välisusest. Sealt edasi oled sa kasutu iluasi nagu põetud puudel. Sa ei kõlba elu jaoks.” (Mutt 1981: 26) Victor on veendunud, et naise südame võitnud mehes seevastu on **midagi ürgset**. Sama näeme Mats Traadi romaanis „Rippisild” (1980), kus peategelase Ola mees, kirjandusaspirant Silver kirjutab dissertatsiooni Tammsaare retseptioonist ning on lisaks kodus perenaise eest: peseb titelappe, teeb süüa ja äiutab last. Ola jätab ta maha mehise, laia joonega Apo pärast, kes töötab konstruktorina ja teenib haltuuraehitusega lisaraha. Et sel hirmul ei olnud reaalsuses

tingimata alust, lubab arvata eespool tsiteeritud I7 väide, et tema kursuse meestel oli „täiesti mitteadekvaatne lõök”.

Ei minu informandid ega ka ilukirjandusteoste tegelased ei kipu otsesõnu kurtma, et laiem avalik diskussioon oleks olnud mehekeskne või et neid oleks sellest kuidagi selgelt eemale tõrjutud. Ometi kummitab siin kohati kõrvalejäämise hõng, seesama tunne, et nii vaimne tegevus kui ka revolutsioonid on rohkem meeste asi. Kõige vahetumalt kehab seda Mihkelsoni Anna, varavana naisfiloloog, kes tunneb end maailmas võõrana ega suuda „seltskonda omaks võtta” (Mihkelson 1983: 188) ka siis, kui on hingelähedase eriala kaudu teatud mõttes elus oma õige koha leidnud. Eriti sümboolne tundub populaarse meesfiloloogist kirjaniku Undi ilmutuslikkuse tagasilükkamine, mis ilmnes ka I6 arvamuses Undi teoste kohta:

[T]al oli niivõrd selle [---] meesintellektuaali vaatepunkt kõikides nendes sees. Seal mind häiris see, et mina olen sealt puudu, nendest tema tekstidest, ma ei leidnud sealt ühtegi rolli, mis oleks mulle sobinud selles mõttes, et samastuda sellega või üldse selle rolli vastu päris isiklikult ka huvi tunda, et mis mured ja hädad tal on.

Mihkelsoni teoses ütleb jutustaja Anna kohta sarnaselt:

Ta ei olnud kunagi ka päriselt mõistnud neid eesriiet langetavaid kirjeldusi, mida Mati Unt lubas kord avalikustada, eesti kirjanikke eunuhhideks nimetades. Unt ei tõestanud talle midagi ja eesriiete lõhkikäristamisel või langetamisel ei olnud Anna kogemusele mingit mõju. (Mihkelson 1983: 197)²⁰

Need kaks äramärkimist võiksid olla mingi, olgugi äärmiselt napp, tunnistus hilisnõukogude naisfiloloogi ebamugavusest oma rollis, raskusest liituda ajastu maskuliinsete intellektuaalsete diskussioonidega: seal arutati mingeid teisi muresid ja hädasid – potentsiaalsete eunuhhide omi –, käristati lõhki mingeid teisi eesriideid.

Lõpuks pole huvitusetä märkida, et hariduslik soolõhe on aktuaalne teema tänini. Kuigi akadeemilistel ametikohtadel on naised ja mehed Eestis üsna võrdselt, koonduvad naised ametiredeli alumisse otsa, mehed ülemisse (vt ETAG 2022). Selle artikli kirjutamise ajal ilmus kultuurilehes Sirp juhtkiri „Hädad haritud naiste maal”, kus muu hulgas mainiti muret naiste ja meeste ebavõrdse haridustaseme pärast, mis raskendab partnerivalikut (Tarand 2022). Juhtkirja arutati ka sotsiaalmeedias ja Tartu abilinnapea Gea Kangilaski seinal tõmbas folklorist Anzori Barkalaja otsesõnu paralleeli varasema ajaga: „[---] tuleb esile vana nõukaaegne „õpetajast naine, traktoristist mees” ideaalperekond, mida toitits füüsiline vägivald mehe poolt ning vaimne vägivald naise poolt” (12. VIII 2022 00:26). Haridus- ja teadusministeeriumi aasta-analüüs soolise hariduslõhe teemal (Valk 2016) partnerivaliku küsimust omaette probleemina ei tõstata, kuid ajakirjanduses on viimase kümnendi jooksul

²⁰ Romaani „Kuju keset väljakut” teemalises vestlusringis Ene Mihkelsoni mälestuspäeval 23. septembril 2022 Eesti Kirjandusmuuseumis (osalejad Eneken Laanes, Marju Lauristin, Mirjam Hinrikus, Indrek Ojam) märgiti küll, et Mihkelson hindas Unti kirjanikuna kõrgelt ja tajus eneses midagi ühist tema loominguga. See aga ei välista ka teatud mõjuangilist vastandumist näiteks sooküsimuses.

aeg-ajalt ikka ilmunud sel teemal sõnavõtte. Näiteks on arutatud nn pruudipõuda maapiirkondades ja selle seoseid hariduslõhega (Salu 2013; Palumets 2013) ning osutatud hariduslõhele iibearutelu kontekstis (Tiit 2018; Paas 2018), samuti kirjeldatud isiklikumas võtmes kogemusloona partneri leidmise keerukust heteroseksuaalse naisdoktorandi vaatevinklist (Kartau 2016). Tänapäeval ei sümboliseeri neid änge aga naisfiloloog (õpetaja) kuju – filoloogial ei ole selleks enam piisavalt prestiiži.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

EFA.203 – Tallinnfilm AS

EFA.203.0.209658. Tallinnfilmi mängufilm „Keskea röömud”. Helena osas Kaie Mihkelson.

KIRJANDUS

Annuk, Eve 2015. Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil. – Ariadne Lõng, kd XV, nr 1–2, lk 70–89.

Annus, Epp 2016. Armastusest: tõerežiimid, kultuurilised kujutelmad ja kehaline ilmakogemus. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 17–18, lk 145–162. <https://doi.org/10.7592/methis.v14i17/18.13216>

Annus, Epp 2023. Inimene kui looduslik keha. Eesti kirjanduse tajuilmad 1960.–1980. aastatel. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 190–208. <https://doi.org/10.54013/kk782a10>

Constanzo, Susan 2006. The 1959 *liriki-fiziki* debate: Going public with the private? – *Borders of Socialism. Private Spheres of Soviet Russia*. Toim Lewis H. Siegebaum. New York–Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 251–268.

ETAG 2022. Sooline tasakaal ja palgalõhe teaduses. – Eesti Teadusagentuur. <https://etag.ee/tegevused/uuringud-ja-statistika/statistika/sooline-tasakaal-ja-palgalohe/>

Hall, Stuart; Evans, Jessica; Nixon, Sean (koost) 2018. Representatsioon. Kultuurilised representatsioonid ja tähistamispraktikad. Tlk Eva Näripea. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kirjastus.

Hanovs, Deniss 2021. The colonial look from without: Images of the Baltic societies in dissidents' literature. Re-reading 12 short novels „A Compromise” (1981) by Sergei Dovlatov. [Ettekanne.] – The 13th International Conference of Baltic Literary Scholars. Shifting Literary Culture since Stagnation in the Brezhnev Era: The Baltic Paradigm. Riga, 23–24 September.

Iff n'Roll 1987. Eksami peal. – TRÜ 12. VI, lk 1.

Ignatova 2015 = М. П. Игнатова, «Физи́ки» и «лири́ки»: две культуры вчера и сегодня. – Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия «Философия. Психология. Педагогика», Т. 15, вып. 3, с. 17–20.

Jahilo, Peep 1983. Kas vaim on valmis, aga liha nõder? – TRÜ 6. V, lk 4.

Kartau, Sanna 2016. Kellega tantsida sambat? Kõrgharitud meeste defitsiidist. – Müürileht 2. VIII. <https://www.muurileht.ee/kellega-tantsida-sambat-korgharitud-meeste-defitsiidist/>

- Kruus, Oskar 1980.** Loobumised. Tallinn: Eesti Raamat.
- Küngas, Kaili 1984.** Humanitaarne naisintelligents tänapäeva eesti nõukogude kirjanduses. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.
- Lentz, Ulrike 2008.** The Representation of Western European Governesses and Tutors on the Russian Country Estate in Historical Documents and Literary Texts. [Doktoriväitekiri.] University of Surrey, Faculty of Arts & Human Sciences. <https://openresearch.surrey.ac.uk/esploro/outputs/doctoral/The-Representation-of-Western-European-Governesses/99511743402346>
- Liim, Allan 1982.** Üliõpilaskond. – Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982. Kd III. 1918–1982. Tallinn: Eesti Raamat, lk 201–211.
- Merilai, Arne 2014.** Ene Mihkelsoni pingeväljad. – Ene Mihkelson, Matsi põhi. Kuju keset väljakut. Korter. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 483–493.
- Mertelsmann, Olaf 2006.** Miks kasvas naiste osakaal tudengite seas stalinismi ajal nii kiiresti? – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, kd XXXV. Tartu: Tartu Ülikool, lk 23–33.
- Mihkelson, Ene 1983.** Matsi põhi. Lühiromaanid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Must, Ann 1983.** Vastu valgust. Jutustused. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mutt, Mihkel 1981.** Mehed. Jutustused. – Loomingu Raamatukogu, nr 1. Tallinn: Perioodika.
- Paas, Tanel 2018.** Linnalegend üksikutest kõrgharidusega naistest ei vasta tõele. – Postimees 1. III. <https://arvamus.postimees.ee/4425971/tanel-paas-linnalegend-üksikutest-korgharidusega-naistest-ei-vasta-toele>
- Palumets, Lauri 2013.** Pruudipõud või hoopis haritud meeste puudujääk? – Delfi Naistekas 6. I. <https://naistekas.delfi.ee/artikkel/65492974/pruudipoud-voi-hoopis-haritud-meeste-puudujaak>
- Peegel, Juhan 1967.** Ajaloo-keeleteaduskond ootab. – TRÜ 14. IV, lk 3.
- Pervik, Aino 1979.** Kaetud laudad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Piirimäe, Eva 2022.** Teejuht Ea Janseni isiksuse ja pärandi mõtestamiseks. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 969–972.
- Promet, Lilli 1965.** Kirjad Venemaalt. – Sirp ja Vasar 6. VIII, lk 2–3.
- Ranna, Helene 1930.** Keha ja vaim. Romaan kahes osas. Tartus: Loodus.
- Ross, Johanna 2010.** Aimée Beekmani romaan „Valikuvõimalus”. Kontekst ja retseptioon. Magistritöö. Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut.
- Ross, Johanna 2018.** Aira Kaalust Mari Saadini. Nõukogude eesti naisarenguromaan ja selle lugemisviisid. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rotkirch, Anna 2000.** The Man Question. Loves and Lives in Late 20th Century Russia. [Doktoriväitekiri.] Helsinki: University of Helsinki. <http://hdl.handle.net/10138/10123>
- Salu, Mikk 2013.** Haridus ja töö tõi noored naised maalt linna. – Postimees 2. I. <https://www.postimees.ee/1089994/haridus-ja-too-toi-noored-naised-maalt-linna>
- Sang, Joel 2016.** Laguneb? Ei lagune? – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 577–583. <https://doi.org/10.54013/kk706a1>
- Zdravomyslova, Elena; Temkina, Anna 2012.** The crisis of masculinity in late Soviet discourse. – Russian Studies in History, kd 51, lk 40–61. <https://doi.org/10.2753/RSH1061-1983510201>

- Tamar, Jaanika 2013.** Eesti naiskorporandi kuvand perioodikas aastatel 1920–1940. Baka-laureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/33432>
- Tamm, Marek 2016.** Tagasipöördumine filoloogia juurde: vaade Ameerikast. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 714–720. <https://doi.org/10.54013/kk706a10>
- Tamul, Sirje 1999.** Naisüliõpilased Tartu ülikoolis 1905–1918. – *Vita academica, vita feminea*. Artiklite kogumik. Koost S. Tamul. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 93–126.
- Tarand, Kaarel 2022.** Hädad haritud naiste maal. – *Sirp* 5. VIII, lk 2.
- Tiit, Ene-Margit 2018.** Sündimuse suurendamisest: Eestis on kõrgharitud naistel partnereid raske leida. – *Postimees* 27. II. <https://arvamus.postimees.ee/4422437/ene-margit-tiit-sundimuse-suurendamisest-eestis-on-korgharitud-naistel-partnereid-raske-leida>
- TRÜ teatmik** = Tartu Riikliku Ülikooli struktuur ja isikuline koosseis. Teatmik. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1971–1980.
- Tšerepanova 2013** = P. С. Черепанова, Быт и бытие. Советский интеллигент вобретении пола, возраста и личной жизни. – *Российская повседневность в зеркале гендерных отношений*. Сборник статей. Ответ. ред. и сост. Н. Л. Пушкарева. Москва: Новое литературное обозрение, с. 701–769.
- Tuubel, Virve 1981.** Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaskond aastatel 1971–1980. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, NSV Liidu ajaloo kateeder.
- Universitas Tartuensis 1632–2007.** Toim Toomas Hiio, Helmut Piirimäe, Birute Klaas-Lang, Meelis Friedenthal. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007.
- Valk, Aune 2016.** Soolised lõhed hariduses. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Vinokurova, Natalia 2007.** Reprivatizing women's lives: From Kruschchev to Brezhnev. – *Gender Equality and Difference During and After State Socialism*. (Studies in Central and Eastern Europe.) Toim Rebecca Kay. New York: Palgrave Macmillan, lk 63–84. https://doi.org/10.1057/9780230590762_4
- Vita academica, vita feminea.** Artiklite kogumik. Koost Sirje Tamul. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.
- Üdi, Jüri 1975.** Armastuskirjad. – *Loomingu Raamatukogu*, nr 22. Tallinn: Perioodika.

Johanna Ross (sünd 1985), PhD, ajakirja Keel ja Kirjandus peatoimetaja (Kohtu 6, 10130 Tallinn); Tallinna Ülikooli humanitaarinstituudi külalisteadur, johanna@keeljakirjandus.ee

Ridiculous and uncomfortable: Women philologists in late Soviet Estonian culture

Keywords: image studies, gender studies, Soviet studies, everyday literature

The article looks at the figure of the woman philologist in the 1970s–1980s Soviet Estonia. Although philology (defined as the study of language, literature, and folklore) was itself a reputable discipline, the character of the woman philologist stands out as ridiculous in the literary fiction of the era. She is depicted as an embittered,

aging single woman who has failed to create a nuclear family and is disappointed in her career. The analysis underlines the motif of sexual coldness: male authors (Oskar Kruus, Mihkel Mutt, Juhan Viiding) ridicule women philologists as frigid, whereas texts by women authors (Ene Mihkelson, Ann Must, Aino Pervik) subtly convey a sense of being bound by “forced open-mindedness.”

Patterns identified in literary prose are compared with interviews conducted with seven women who studied philology at the University of Tartu during the period in question. The interviewees mostly had families and enjoyed their job, so did not identify with the literary characters in this respect; rather, they pointed out difficulties with reconciling work and family life. In general, they denied being ridiculed or ill-treated due to their gender. However, their accounts expose notable gender disparities, such as the fact that most professors and other socially recognized philologists were men.

It is concluded that in literary works by male authors, the woman philologist became a metonym for several demographic problems also discussed in contemporary print media: changing gender roles, gender gaps in education, divorces, falling birth rates. The motif of “forced open-mindedness” in works by female authors is interpreted as expressing discomfort with women’s role as a friend and muse. Although gender roles and women’s emancipation were a hot topic in late Soviet print media, the flesh and blood women philologists that were interviewed perceived this as something irrelevant to their personal lives. This, as well as the „forced open-mindedness,” seems to indicate that the language used to address these topics proved insufficient for many women.

Johanna Ross (b. 1985), PhD, Keel ja Kirjandus, Editor-in-Chief (Kohtu 6, 10130 Tallinn); Tallinn University, School of Humanities, Visiting Research Fellow, johanna@keeljakirjandus.ee